

**У ПОШУКАХ УТРАЧЕНОГО ТОМУ «РОСІЙСЬКО-
УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА» ЗА РЕДАКЦІЄЮ А. Ю. КРИМСЬКОГО
ТА С. О. ЄФРЕМОВА**

**В ПОИСКАХ УТРАЧЕННОГО ТОМА «РУССКО-УКРАИНСКОГО
СЛОВАРЯ» ПОД РЕДАКЦИЕЙ А. Ю. КРЫМСКОГО И С. А. ЕФРЕМОВА**

**FINDING THAT LOST „RUSSIAN-UKRAINIAN DICTIONARY”
EDITED BY A. U. CRIMSKIY AND S. O. YEFREMOV**

У статті здійснено спробу частково відновити реєстр російських слів IV тому «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова шляхом аналізу словникових статей на літери А – П і виявлення випадків покликання на реєстрові одиниці на літери Р – Я через ремарки «см.» (смотри) і «срв.» (сравнить). З'ясовано особливості функціонування цих ремарок, наведено орієнтовний, вірогідний зміст української частини деяких відновлених статей на Р–Я на основі внутрішнього резерву словника.

Ключові слова: російсько-український словник, реєстр словника, словникова стаття, реєстрова одиниця, ремарка, еквівалент перекладу.

В статье предпринята попытка частично восстановить реестр слов IV тома «Русско-украинского словаря» под редакцией А. Ю. Крымского и С. А. Ефремова путем анализа словарных статей на буквы А – П и выявления отсылок на реестровые единицы на буквы Р – Я через ремарки «см.» (смотри) и «срв.» (сравнить). Выявлены особенности функционирования этих ремарок, приведены ориентировочное, возможное содержание украинской части

некоторых восстановленных статей на Р – Я на основе внутреннего резерва словаря.

Ключевые слова: реестр словаря, словарная статья, реестровая единица, ремарка, эквивалент перевода.

An attempt partly to renew the register of the Russian words of IV-th book the «Russian-Ukrainian dictionary» edited by A. U. Crimskiy and S. O. Yefremov that was destroyed is carried out in the article. Registry vocabulary includes not only commonly used words, but those linguistic units that nominate the special concepts from the different areas of knowledge. Considerable part of vocabulary, that had to enter this dictionary for today it remains inaccessible for a study linguists. Vocabulary entries are analysed on letters А – П, the cases of calling are found out on register units on the letters of Р is Я through the remarques of «см.» (watch) and «срв.» (compare). It is set that word to that the dispatch of «см.» is done a remarque, certainly by authors as a title – more widespread, more established or the cored word of synonymous row. Remarque of «срв.» (but her variants of «ср.» and «срвн.») managers used as an optional element of interpretation of register units, to deepen understanding of antonymous lexical units; to show community, closeness of tints of values of lexical units, that can be synonyms only in certain contexts. By a continuous selection 1098 register units are educed by Russian, that had to enter to IV-th book the dictionaryThe Ukrainian equivalent of translation of rediscovered of register units is partly renewed on occasion.

Keywords: register of dictionary, vocabulary entry, register unit, remarque, equivalent of translation.

Словники – це один із засобів нагромадження результатів пізнавальної діяльності людства, показник культури народу. У них зберігаються знання і досвід багатьох поколінь. Праця над укладанням словника вимагає глибоких

знань і великих зусиль. Кожен успішно виконаний у науковому відношенні словник є не лише відображенням окремого етапу або періоду в розвитку мови, а й своєрідним показником соціально-економічного, культурно-освітнього й науково-технічного рівня суспільства загалом. Словники виходять за межі власне мовознавчого або іншого вузькофахового призначення. Їх заслужено називають супутниками цивілізації.

«Російсько-український словник» 1924 – 1933 рр. (далі – РУС) – це фундаментальна багаторічна праця колективу лексикографів Інституту української мови НАН України на чолі з академіком А. Ю. Кримським та С. О. Єфремовим. Це була перша академічна лексикографічна праця в радянській Україні. І. І. Огієнко зазначає: «Словник став появлятися випусками з 1924-го року. Це в нас епохальна культурна наукова праця, що дала величезний матеріал, науково оброблений, і то матеріал нашої літературної мови» [5, с. 248]. На думку Ю. В. Шевельова, «одним з монументальних пам'ятників українського культурного відродження 20-х років був у царині мовознавства так званий Академічний словник, що його повною назвою було Російсько-український словник Української Академії Наук» [7, с. 32]. Том 1 (літери А – Ж) за ред. В. М. Ганцова, Г. К. Голоскевича та М. М. Грінченкової вийшов 1924 р. (головним редактором тому був А. Ю. Кримський). Наступний том 2 (літери З – Н, у трьох випусках) за ред. А. Ю. Кримського було підготовлено у 1929 – 1932 рр., том 3 (літери О – П, у двох випусках) за ред. С. О. Єфремова – у 1927 – 1928 рр. Том 4 (літери Р – Я) за ред. С. О. Єфремова був складений у друкарні, але літери було наказано розсипати, і том знищили [4, с. 80]. Доля рукопису сьогодні залишається невідомою. Тому значна частина лексики, яка мала б увійти до цього словника, залишається недоступною для вивчення мовознавцями.

На сьогодні є значна кількість наукових розвідок, присвячених кодифікуванню різних груп лексики в I – III томах РУСа. Зокрема

Карпіловська Є. А., Кочерга О. Д. та Мейнарович Є. В. вивчали наукову мову словника; Матанцева А. О. присвятила кілька статей дослідженню функціонування та способів творення термінів, які увійшли до реєстру згаданих томів РУСа; Симоненко Л. О. досліджувала термінотворчу діяльність А. Ю. Кримського та її відображення у реєстрі РУСа; Галас Б. К. заналізував «Українсько-російський словник, зібраний з народніх уст у Звиногородщині (Київщина)» як одне з джерел РУСа; Скопненко О. І. – принципи лексикографічного опрацювання сталих висловів у РУСі. Проте в науковій літературі на сьогодні немає відомостей про реєстр IV тому РУСа.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю систематизації наукових даних про реєстр РУСа і полягає у частковому відновленні реєстру російських слів, які мали б увійти до складу четвертого тому. Встановлення списку реєстрових слів на літери Р – Я є першим кроком на шляху розв'язання проблеми відновлення матеріалів утраченого тому словника.

Мета статті – проаналізувати словникові статті РУСа на літери А – П, виявити слова з ремарками «см.» (смотри) та «срв.» (варианти «ср.» та «срвн.») (сравнить) на літери Р – Я, і таким чином частково відновити реєстр 4-го тому словника.

Традиційно перекладний словник складається з двох частин: реєстру й іншомовних відповідників до нього. Найважливішою проблемою в такому словнику є: 1) створення реєстру (він обумовлений метою і призначенням словника), що полягає в доборі реєстрових слів (визначення межі їх введення до реєстру); 2) питання еквівалентності в словнику – наведення рівнозначних слів-відповідників у мові перекладу, спроможних передати семантику реєстрового слова [1, с. 9]. Яким має бути словник і для кого він призначений – це ті визначальні моменти, що визначають реєстр слів, дібраних до словника із лексичної скарбниці мови. А для укладання перекладного словника важливим є

як відбір слів до реєстру, їх семантичне розроблення й стилістична оцінка, так і вибір оптимальних еквівалентів.

Упорядники словника, як зазначалося у «Передньому слові» до нього, «мали перед собою два головні завдання: дати відповідних потребам часу реєстрових слів російських та вичерпати якомога глибше багаті і мало ще досліджені лексичні скарби української мови» [РУС, т. 1., с. VI]. Поставлені завдання були виконані. Словник охоплює лексичний склад тогочасної російської літературної мови й подає переклад російських лексичних і лексико-фразеологічних одиниць українською мовою.

У передмові до РУСа укладачі писали: «Для реєстру російських слів використані були цілком «Русско-французский словарь» Макарова, «Полный словарь русского и польского языка» Дубровського і «Словарь российско-украинский» М. Уманця і А. Спілки (Львів 1893); окрім того, підчас роботи, систематично бралися до уваги «Словарь» Даля і «Словарь русского языка» Рос. Акад. Наук. Проте, доводиться відзначити, що всі російські словники своїм реєстром слів страшенно застаріли. Величезного числа слів, широко вживаних у живій мові освічених шарів суспільства, в них немає ... Ще-ж до того «Словарь рус. яз.» Рос. Академії не доведено й до половини (останній випуск, що був у розпорядженні Комісії, це 1-й вип. V-го тому – початок літери «Л», а III-го тому – «И» – теж тільки 1-й вип., що вийшов уже в світ)» [РУС, т. 1., с. VI].

У I – III томах РУСа ми виявили 1098 реєстрових одиниць російською мовою, які мали увійти до IV тому словника. Ми можемо це стверджувати, оскільки у словникових статтях на літери А – П містяться ремарки «см.» (смотри) і «срв.» (сравни) і вказано лексичну одиницю, до якої спрямовують нас упорядники словника. Наприклад, у словниковій статті «*Зауха́бистый*»: «... 2) см. *Разуха́бистый, Разбитно́й*; 3) (дерзкий) *зухва́лий*; см. *Наха́льный*» [т. 2, в. 1, с. 101]. Таким чином, у межах однієї словникової статті ми бачимо покликання на 3 реєстрових одиниці: «*Разуха́бистый*», «*Разбитно́й*» і

«Нахальний». Словникова стаття **«Нахальний»** міститься у 3-му випуску II тому РУСа (с. 828), а словникові статті **«Разухабистый»** і **«Разбитной»** мали міститися у IV томі словника. У словниковій статті **«Грабитель – 1) грабіжник, грабівник; срвн. Разбойник; 2) дерій, дерун, дерілюд, здірщик, здірця (р. -ці), дряпійжник, дряпіка, лупій (р. лупія).** См. **Обирало, Взяточник»** [т. 1, с. 305] виявляємо покликання на 3 реєстрових одиниці: **«Разбойник», «Обирало», «Взяточник».** Перевіривши їх, ми встановили, що словникова стаття **«Взяточник»** міститься у I томі РУСа (с. 125), словникова стаття **«Обирало»** міститься у I випуску III тому РУСа (с. 12). І таким чином можемо стверджувати, що словникова стаття **«Разбойник»** мала увійти до IV тому словника.

У словникових статтях на літери А – П шляхом суцільної вибірки ми виявили 272 реєстрових одиниці на літеру «Р», 343 – на літеру «С», 102 – на літеру «Т», 206 – на літеру «У», 15 – на літеру «Ф», 42 – на літеру «Х», 11 – на літеру «Ц», 51 – на літеру «Ч», 26 – на літеру «Ш», 9 – на літеру «Щ», 8 – на літеру «Э», 1 – на літеру «Ю», 13 – на літеру «Я». Ми можемо стверджувати, що виявлені реєстрові одиниці дійсно мали увійти до IV тому РУСа, оскільки всі інші випадки покликання через ремарки «см.» і «срв.» на реєстрові одиниці на літери А – П підтвердилися.

Найпродуктивнішим щодо наявності посилань на реєстр IV тому є III том РУСа. Порівняймо: у I томі ми виявили 58 реєстрових одиниць, у II томі – 313 (у 1-му випуску – 155, у 2-му випуску – 85, у 3-му випуску – 73), а у III томі – 541 (у 1-му випуску – 117, у 2-му випуску – 424). Вірогідність 187 реєстрових одиниць підтвердилися кількома випадками вживання в різних випусках одного тому або в різних томах. Це зумовлено кількома чинниками, зокрема обсягом самого III тому, який, на відміну від I, вийшов у 2 випусках. Проте очевиднішою причиною є утворення дієслів з певними відтінками у значенні або дієслів доконаного виду від дієслів на літеру «Р» за допомогою префікса

«по». Такі словникові статті є дуже стислими і містять лише реєстрову одиницю, ремарку «см.» і лексичну одиницю на літеру «Р», яка мала міститися у IV томі. Наприклад: *«Поразбогатѣть, см. Разбогатѣть», «Поразболтѣть, см. Разболтѣть», «Поразбранѣть, см. Разбранѣть», «Поразбросѣть, -ся, см. Разбросѣть, -ся», «Поразбѣгаться, см. Разбѣгаться»*. Карпіловська Є. А. ствержує, що про вміст РУСа «можна великою мірою судити за матеріалами перших трьох томів... До складання українського реєстру можуть стати в пригоді й дієслова доконаного виду (та відповідні віддієслівні іменники), утворені додаванням префіксів, а також іменники, що фігурують у сполуках чи ілюстраціях у непрямому відмінку (інколи у кількох)» [3, с.115]. У нашій розвідці ми скористалися її порадою щодо відновлення реєстру слів через форми доконаного виду дієслів, проте зробили це для російської частини реєстру словника.

Для тлумачення наведених лексичних одиниць упорядники використовують ремарку «см.». Це відбувається у таких випадках:

1) відсилання до основної розробленої словникової статті відповідно до традицій подання видових корелятивів. Наприклад, у словниковій статті *«Попарѣть»* упорядники використовують ремарку «см.»: *«Попарѣть – побуѣти, поширѣти, пошугѣти, покружлѣти (дѣякий час); см. Парѣть...»*. У словниковій статті *«Парѣть»* виявляємо, що для перекладу використано безпрефіксні твірні основи: *«Парѣть (о птицах, мыслях) – буѣти, ширѣти, шугѣти, кружлѣти, (витать) витѣти в чѣму...»*. Звідси робимо висновок, що й у IV томі у словникових статтях на позначення видових корелятивів використовувалися твірні основи відповідних українських дієслів I–III томів, утворених префіксальним способом. Розглянувши словникову статтю *«Похромѣть – покульгѣти, пошкутьильгѣти, покульѣти, покривульѣти (якійсь час). См. Хромѣть»*, робимо припущення, що словникова стаття «Хромѣть»

могла мати такий вигляд: *«Хромáть – кульгáти, шкутильгáти, куляти, кривуляти»*;

2) фіксування фонетичних варіантів, наприклад: *«Вдóд, см. Удóд», «Егá-бáба, см. Ягá-бáба», «Ерлýк, см. Ярлýк»*;

3) наведення російських прикметників з префіксом «пре-», що має значення перебільшення, вищого вияву ознаки, властивий для якісних прикметників, прислівників, і під час перекладу може реалізуватися через префікс «пре-», суфікс «-енн», лексему «дуже» або словом з іншою основою. Наприклад: *«Презлóй – дóже злий (лихíй, лю́тий), презлíй, прелихíй, прелю́тий; см. Злой»*. У словниковій статті *«Злой»* виявляємо, що для перекладу використано як безпрефіксні твірні основи уже згаданих прикметників: *лихíй, злий, лю́тий*, так і інші лексичні синоніми: *недóбрий, кля́тий, зліснíй, злі[о]слíвий...»*. Розглянувши словникову статтю *«Пресíльный – дóже сíльний, силéнный, пресíльний, дóже мiцнíй, дóже потóжний; см. Сíльний»*, робимо припущення, що словникова стаття *«Сильный»* частково могла мати такий вигляд: *«Сíльний – сíльний, мiцнíй, потóжний»*;

4) наведення стрижневого слова певного синонімічного ряду. Наприклад, у словниковій статті *«Гóре»* упорядники використали ремарку «см.»: *«Гóре – 1) (суц.) гóре, (ум. Гóренько, гóречко), ліхо, бiдá. См. ещé Печáль, Тоскá, Бéдствие, Несчáстье»*. Розглянувши словникові статті *«Печáль»*, *«Бéдствие»*, *«Несчáстье»*, виявляємо, що спільними для двох із них є перекладні еквіваленти: *лихо, бiда, недоля*. Тому робимо припущення, що у словниковій статті *«Тоскá»* для перекладу також могли бути використані такі одиниці;

5) фіксування повних синонімів, наприклад: *«Оврáжка, зоол. см. Сúслик.»*, *«Гоноррéя, см. Трiппер»*.

Слово, до якого зроблено відсилання ремаркою «см.», визначено авторами як заголовне – поширеніше, усталеніше, стрижневе слово синонімічного ряду.

Ремарку «срв.» (та її варіанти «ср.» і «срвн.») упорядники використовують як факультативний елемент тлумачення, тоді, коли хочуть:

1) поглибити розуміння антонімічних лексичних одиниць. Наприклад, у словниковій статті «**Немудрый** – 1) *немудрий, нерозумний, (глуповатий) недоумкуватий; срв. Мудрый;...*» упорядники використали ремарку «срв.». Розглянувши словникову статтю «**Мудрый** – *мудрий, розумний, (фамил.) мудрячий, (только насмешл., полон.) мóндрий...*», виявляємо, що для перекладу упорядники використали еквіваленти-антоніми без префікса «не». Тому вважаємо, що в IV томі автори РУСа працювали за тим самим принципом. Розглянувши словникову статтю «**Нераскрытый** – *нерозкритий; невікритий; нерозгóрнений; нерозчíнений и т. п.; срв. Раскрытый (под Раскрывáть)*», припускаємо, що словникова стаття «**Раскрытый**» частково могла мати такий вигляд: «**Раскрытый** – *розкритий; вікритий; розгóрнений; розчíнений*»;

2) продемонструвати спільність, наближеність відтінків значень лексичних одиниць, які можуть бути синонімами лише в певних контекстах. Наприклад: «**Потéха** – *заба́ва, за́бавка, розва́га, уті́ха, (і)грі́ще, умóра; срв. Заба́ва, Развлече́ние*». Словник української мови в 11-ти томах (далі – СУМ) так тлумачить іменник «**Забава** – 1. Заняття з метою розважитися, повеселитися; розвага, гра. 2. Те, що дає розвагу, втіху. 3. *розм.* Зібрання, на якому розважаються, веселяться» [СУМ, Т. 3, с. 13]. Розглянувши словникову статтю «**Заба́ва** – 1) см. Забавле́ние; 2) (развлечение) *заба́ва, за́бавка, розва́га, уті́ха, ум. уті́шка...*; 3) (мешканье) *ба́влення, ба́віння, ба́ріння*; 4) см. Заба́вка» у РУСі, ми виявляємо, що іменник «**Заба́ва**» може вживатися у 4-х значеннях, друге з яких містить уточнення «развлечение» і є спільним з іменником «Потéха» і тому перекладається спільними еквівалентами «заба́ва, за́бавка, розва́га, уті́ха».

Іменник «**Развлече́ние**», до якого спрямовують нас упорядники РУСа за допомогою ремарки «срв.» у СУМі розтлумачено так: «**Розвага** –1. Те, що розвеселяє, розважає людину. 2. Те, що заспокоює, утішає кого-небудь у горі,

нещасті і т. ін.; утіха. 3. Дія за знач. *розважати*» [СУМ, Т. 7, с. 621]. Припускаємо, що «*Потеха, Забава, Развлечение*» у випадку, коли вони мають значення «те, що розвеселяє, розважає людину» (СУМ) виступають як синоніми і для їх перекладу упорядники мали використати спільні еквіваленти. Так, у «Російсько-українському словнику» О. Ізюмова 1930 р. (далі – РУС 1930): «*Развлечение* – 1) (действие) розважання; 2) розвага, -ги, забав(к)а, -ки». У «Словарі російсько-українському» М. Уманця і А. Спілки (далі – РУС 1893 – 1898) читаємо: «*Развлечение* = розвага (С. Л. Жел.), розважання, розривка, бавлення, потіха, втішка». Ці словники могли бути використані укладачами РУСа як джерела IV тому, оскільки вони були надруковані раніше і А. Ю. Кримський та С. О. Єфремов мали змогу ознайомитися з ними.

Отже, ми встановили, що іменники «*Потеха, Забава, Развлечение*» можуть вступати у синонімічні відношення лише у певних контекстах, зокрема, якщо іменник «*Забава*» вживається з другим значенням, зафіксованим у самому РУСі, а іменник «*Развлечение*» – зі значеннями 1 – 2, зафіксованими пізніше в СУМі. У такому разі вони могли перекладатися спільними еквівалентами «забава, забавка, розвага, утіха». Уживаючись з іншими значеннями, вони не могли вступати у синонімічні відношення. Тому упорядники в словниковій статті «*Потеха*» використали ремарку «срв.».

Особливу цінність становлять ті виявлені лексичні одиниці, посилання на які містяться у двох і більше словникових статтях. Зокрема, ми виявили 140 реєстрових слів у 2-ох словникових статтях; 40 – у 3-ох; 4 – у 4-ох; 2 – у 5-и та 1 – у 8-ми словникових статтях. Такі реєстрові одиниці можуть міститися як у межах одного випуску одного тому, так і в різних випусках одного тому, а також у різних томах.

Розгляньмо реєстрові одиниці, які трапляються у різних томах, зокрема у I та III, та у II та III. Так, прикметник «*Скупой*» трапляється у словникових статтях «*Крохоборный* – 1) округлий; 2) см. *Скупой*» (1-й випуск II тому

С.1025) та «*Прескупой* – *прескупий, скупезний, дуже скупий, прескнарий, скнарючий, дуже скнарий...см. Скупой*» (2-й випуск III тому С.2777), укладачами яких були різні люди. Зокрема, редактором II тому був А. Ю. Кримський, а III тому – С. О. Єфремов. І той факт, що вони обидва для паспортизації використали ремарки «см.» свідчить, що під час побудови словникових статей і перекладу реєстрових слів вони користувалися спільно виробленими принципами.

Таким чином, за матеріалами, виявленими у перших трьох томах РУСа, ми можемо судити про вміст реєстру IV тому та в деяких випадках відновити українські еквіваленти перекладу віднайдених 1098 реєстрових одиниць, таких, як *радовать, ранний, сплетник, стараться, сыпать, темнота, топтать, угнетение, угрюмый, удобный, украшают, ухаждёр, фыркать, хижина, хлопать, цвести, чрезмерный, шагать, щёбень, экипаж, являют* та ін.

Це досить важливо на сучасному етапі розвитку української перекладної лексикографії, оскільки перекладний словник робить доступним найважливіші джерела будь-якої інформації: наукову літературу, періодику тощо. Відновлення реєстру РУСа має вагомое науково-теоретичне значення для опису лексико-семантичних систем залучених до нього мов. Наше дослідження поки що є побіжним та попереднім, докладний мовознавчий аналіз ще попереду. Проте ми можемо стверджувати, що частково відновити реєстр російських слів IV тому та віднайти їхні українські відповідники у тексті перших трьох томів цілком можливо.

Список умовних скорочень лексикографічних джерел

СлГр – Словарь української мови / Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина». Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко: У 4-х т. – К., 1907 – 1909.

СУМ – Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.

РУС 1926– Російсько-український словник / О. Ізюмов. – К. : Книгоспілка, 1926. – 979 с.

РУС 1893 – 1898 – Словарь російсько-український / Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. – Львів : З друкарні Наук. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського: Т. 1 (А – І), 1893; Т. 2 (К – П), 1894; Т. 3 (П – С), 1896; Т. 4 (С – Я), 1898.

РУС – Російсько-український словник / За ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова. – Т. 1 – 3. – К., 1924 – 1933.

Список використаної літератури

1. Воронка Г. В. Формування реєстру загального перекладного словника / Г. В. Воронка // Вісник Книжкової палати. – 2014. – №2. – С. 8 – 10.

2. Галас Б. К. Важливі вияви лексикографічного досвіду А. Кримського / Б. К. Галас // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2014. – Вип. 19. – С. 28 – 35.

3. Карпіловська Є. А. Українська наукова мова в академічному «Російсько-українському словникові» за редакцією А. Кримського та С. Єфремова / Є. А. Карпіловська, О. Д. Кочерга, Є. В. Мейнарович // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – №620. – С. 110 – 115.

4. Кислюк Л. П. Нове життя репресованих словників / Л. П. Кислюк // Світогляд. – 2008. – №2. – С. 80.

5. Огієнко І. І. Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.

6. Симоненко Л. О. Українознавчі й термінознавчі студії академіка А. Ю. Кримського / Л. О. Симоненко // Термінологічний вісник. – К. : ІУМ НАНУ, 2013. – Вип. 2 (1). – С. 72 – 81.

7. Шевельов Ю. В. Портрети українських мовознавців / Ю. В. Шевельов. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2002. – 132 с.